

УДК 347.9

Дзюба Владислав Михайлович

студент спеціальності «Право»

Сумського національного аграрного університету

Котвяковський Юрій Олександрович

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя

Сумський національний аграрний університет

**ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ
ПРАВАМИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ
MEASURES TO PREVENT ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS IN
CIVIL JUDICIARY**

Анотація. У статті здійснюється аналіз існуючих засобів запобігання зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві та висловлюються пропозиції щодо їх ефективної реалізації. Так, автор визначаючи поняття «зловживання процесуальними правами» вказує на недолік чинного законодавства, щодо закріплення цього поняття. Також, наводяться думки різних науковців з цього приводу. Аналізуючи судову практику, автор доводить, що суди можуть у якості зловживання процесуальними правами, визначати різні дії учасників процесу, виходячи за межі ст.44 ЦПК України. Вказується, що у цивілістичній науці існують доволі скептичні настрої по відношенню до закріплених у ЦПК заходів запобігання зловживанню процесуальними правами та їх реалізації, та підтримується така думка. Враховуючи це, висловлюється думка про доцільність закріплення у ЦПК України механізму притягнення до цивільно – правової відповідальності саме за недотримання обов'язку добросовісно здійснювати свої цивільні

процесуальні права, визначивши які дії кваліфікуються як зловживання та чіткий механізм притягнення до цієї відповідальності.

Ключові слова: зловживання правами, заходи примусу, процесуальні зловживання, заходи запобігання, учасники справи.

Summary. *The article analyzes the existing means of preventing the abuse of procedural rights in civil proceedings and makes suggestions for their effective implementation. Thus, the author, defining the concept of "abuse of procedural rights", points to a deficiency in the current legislation regarding the consolidation of this concept. Also, the opinions of various scientists on this matter are given. Analyzing judicial practice, the author proves that courts can determine various actions of process participants as an abuse of procedural rights, going beyond Article 44 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine. It is indicated that in civil science there are quite skeptical attitudes towards the measures to prevent the abuse of procedural rights and their implementation established in the Civil Code, and this opinion is supported. Taking this into account, an opinion is expressed about the expediency of enshrining in the Civil Code of Ukraine a mechanism for bringing civil-legal responsibility specifically for non-compliance with the obligation to exercise one's civil procedural rights in good faith, determining which actions qualify as abuse and a clear mechanism for bringing this responsibility.*

Key words: *abuse of rights, coercive measures, procedural abuse, prevention measures, participants in the case.*

Вступ. У Конституції України закріплено, що «право на судовий захист є невід'ємним конституційним правом людини і громадянина» [1]. Також, у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі - Конвенція), передбачено, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і

безстороннім судом, встановленим законом; кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження» [2].

Однак, реалізація цього права має здійснюватися за певними правилами, які прийнято називати принципи (засади) судочинства. Одним із основних принципів (засад) цивільного судочинства є неприпустимість зловживання процесуальними правами. Даний принцип закріплений у п.11 ч.3 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України [3] (далі – ЦПК України). В свою чергу, у п.5 ч.5 ст.12 ЦПК України, закріплено, що «суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість: запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків» [3]. Отже, обов'язок недопустимості зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві перш за все покладається на суд. В свою чергу, порушення цього принципу залежить як правило від сторін справи, адже саме вони наділені певними правами, якими недобросовісно можуть зловживати. У зв'язку із цим, постає багато проблемних питань, і перш за все, актуальним є дослідження та виокремлення ефективних засобів запобігання зловживання процесуальними правами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана тема була предметом неодноразового дослідження різними науковцями. Так, серед них можна виділити наступних: Кузьменко К., Дяченко С., Бачинська Н., Сампара Н., Гриб А., Михайлов О., Монаєнко А., Атаманчук Н. та інші. В свою чергу, дані дослідження лише опосередковано досліджують безпосередньо засоби запобігання зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві, не мають комплексних, чітко вироблених пропозицій, та шляхів їх реалізації.

Мета статті. Метою статті є дослідження та розкриття засобів запобігання зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві, та пропозиції щодо їх ефективної реалізації.

Виклад основного матеріалу. Стаття 44 ЦПК України розкриває принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами. Так, частина 1 даної статті закріплює обов'язок учасників судового процесу добросовісно користуватися процесуальними правами, та встановлює імперативну норму, що «зловживання процесуальними правами не допускається» [3].

У частині другій статті наведено перелік дій, які суд може визнати зловживанням процесуальними правами (в залежності від конкретних матеріалів справи). Так, до них відносяться:

«1) подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася (вичерпана), подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, заявлення завідомо безпідставного відводу або вчинення інших аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення;

2) подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів з аналогічним предметом і з аналогічних підстав, або вчинення інших дій, метою яких є маніпуляція автоматизованим розподілом справ між суддями;

3) подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер;

4) необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою;

5) укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі» [3].

Отже, як бачимо, на законодавчому рівні нажаль не існує визначення поняття «зловживання процесуальними правами». Відтак, вважаємо за доцільне звернутися до судової практики, які сформулювали же деякі визначення цього поняття. Так, з практики Верховного Суду (далі - ВС), вбачається, що «зловживання процесуальними правами» як «особливий різновид цивільного процесуального правопорушення, що полягає у зловживанні процесуальними правами, за якого відбувається порушення умов реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав, і визначається як поведінка, що перевищує або порушує межі здійснення суб'єктивних прав». При цьому, «зловживання процесуальними правами може мати форму штучного ускладнення цивільного процесу, ускладнення розгляду справи в результаті поведінки, що перешкоджає винесенню рішення у справі або вчиненню інших процесуальних дій» [4].

Суддя Сімоненко В.М., висловлюючи окрему думку у справі № 750/3021/18 відносно Постанови ВС від 02.10.2019 року, зазначає: «основною ознакою зловживання процесуальними правами є відсутність наміру вирішити реально існуючий цивільний спір, або забезпечити захист свого реально порушеного права, або намір перешкодити законним діям інших осіб шляхом звернення до суду та створення штучного судового спору, або використання судового спору як способу не виконувати вимоги законодавства щодо здійснення визначених ним дій» [5].

Нажаль, як свідчить судова практика, все більше учасники цивільного судочинства вдаються до зловживання процесуальними правами. При цьому, не завжди ці зловживання відбуваються у способи, закріплені у ст.44 ЦПК України.

Наприклад зловживанням процесуальними права визнаються дії позивача що виражаються у використанні нецензурної лексики, образливих і лайливих слів чи символів у поданих до суду документах і у спілкуванні з судом та з іншими учасниками процесу. Так, ВС у справі № 9901/324/19 (Постанова від 07.11.2019) погоджуючись із судами попередніх інстанцій, зазначає, що «...обґрунтування вимог позивача зводяться лише до образливих тверджень на адресу суду (як убачається зі змісту його позовної заяви). Образливі висловлювання ОСОБА_1 на адресу суду, використання яких неприпустиме при оформленні, зокрема, й позовної заяви, які до того ж визначені позивачем підставою позову, суд першої інстанції правильно розцінив як зловживання процесуальними правами» [6].

У справі № 530/1740/16-ц (Постанова від 13.11.2020) ВС до зловживання процесуальними правами відносить «вибірковість отримання процесуальних документів, в тому числі умисного неотримання поштових відправлень від суду за умови, що отримувач достовірно знає, що ним подана скарга до суду». Зокрема, суд зазначає: «апеляційний суд двічі надсилав копію ухвали про залишення апеляційної скарги без руху на адресу, яку ПП «Агроекологія» вказало в апеляційній скарзі, проте листи поверталися до суду з відміткою «за закінченням терміну зберігання», тобто отримувач, достовірно знаючи, що ним направлена апеляційна скарга до суду, не здійснював дій для отримання поштових відправлень із суду, що зобов'язаний був робити. Крім цього, суд касаційної інстанції враховує, що ухвала Полтавського апеляційного суду від 20 серпня 2019 року про залишення апеляційної скарги ПП «Агроекологія» оприлюднена 22 серпня 2019 року в Єдиному державному реєстрі судових рішень, який є відкритим для безоплатного цілодобового доступу» [7].

У Постанові ВС від 04.03.2020 року (справа № 712/13890/15-ц) суд висловлює позицію, що «відмова від позову після виконання мирової угоди є нічим іншим як зловживанням процесуальними правами» [8].

Отже, як бачимо, дуже багато дій вчинюваних сторонами у справі можуть свідчити про зловживання ними своїми процесуальними правами. Як же подолати це і призвести до зменшення навантаження на суди.

Так, на законодавчому рівні, главу 9 ЦПК України присвячено заходам процесуального примусу, яка містить наступні статті: статтю 143 «Підстави і порядок застосування заходів процесуального примусу», статтю 144 «Види заходів процесуального примусу», статтю 145 «Попередження і видалення із залу судового засідання», статтю 146 «Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом», статтю 147 «Привід свідка», статтю 148 «Штраф» [3].

Згідно із ч.1 ст. 143 ЦПК України: «Заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених цим Кодексом випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства» [3].

В свою чергу, у цивілістичній науці існують доволі скептичні настрої по відношенню до закріплених у ЦПК заходів запобігання зловживанню процесуальними правами та їх реалізації. Так, Свірін О., зазначає, що «наявні механізми запобігання зловживанню процесуальними правами ґрунтуються на оціночних поняттях, які потребують розгляду справи по суті та винесення судом рішення для встановлення факту або фактів зловживання» [9, с. 60].

Такі науковці як Верченко А., Резникова М., вказують що: «переважна більшість суддів неохоче вживають заходи щодо попередження зловживань та рідко застосовують до учасників процесу, які

їх припустилися, заходів впливу, визначених процесуальним кодексом. Складність криється в тому, що в кожному конкретному випадку суд повинен окремо визначати межу між добросовісним використанням своїх процесуальних прав і зловживанням ними» [10, с. 56].

А. Паскар зазначає що, «роль суду у попередженні зловживань процесуальними правами та протидії ним проявляється у професійному керівництві ходом судового провадження, чіткому роз'ясненні прав та обов'язків суб'єктів судового процесу, реагуванні на будь-які спроби зловживання правами, стимулюванні добросовісної реалізації процесуальних прав, наголошенні на неприпустимості поведінки, яка порушує права інших осіб або створює перешкоду у їх реалізації» [11, с. 158].

На думку, Н. Василюї, «зловживання процесуальними правами знаходиться на рівні досить суб'єктивного та оціночного поняття. Реалізація принципу змагальності в цивільному судочинстві спонукає учасників справи та їх представників до використання всіх можливих механізмів захисту права, у зв'язку з чим ними можуть допускатися і певні зловживання» [12, с. 33].

С. С. Бичкова та Г. В. Чурпіта вважають «доцільно закріпити у цивільному процесуальному законодавстві України механізм притягнення до юридичної відповідальності учасників за порушення обов'язку добросовісно здійснювати свої цивільні процесуальні права» [13, с. 116].

В. С. Петренко дотримується думки, що «декларативного закріплення неприпустимості зловживання процесуальними правами недостатньо, на його переконання – необхідна ще й дієва реалізація механізму захисту від зловживання, а саме - внесення змін до ЦПК, передбачаючі можливість внесення судових витрат на особу, яка зловживає своїми процесуальними правами» [14, с. 266].

Секретар Пленуму Верховного Суду Дмитро Луспеник окреслив, що «до заходів боротьби із процесуальними зловживаннями найчастіше відносять:

1) законодавче закріплення обов'язку сторін добросовісно користуватися своїми процесуальними правами;

2) відмову суду у вчиненні певних дій, зокрема відмову в задоволенні клопотань та заяв особи, відмову у прийнятті зустрічного позову тощо;

3) відхилення апеляційної та касаційної скарги;

4) залишення позову без розгляду;

5) відшкодування завданих збитків особою, яка вчинює зловживання процесуальними правами;

6) відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову;

7) відмову у прийнятті доказів, поданих із порушенням встановлених законом строків;

8) ухвалення судового рішення на основі наявних у справі доказів;

9) виклик сторін для надання особистих пояснень у справі;

10) відшкодування судових витрат за умови необґрунтованих дій позивача в разі закриття провадження у справі та залишення позову без розгляду;

11) покладення на сторону, що зловживала процесуальними правами, судового збору незалежно від результатів вирішення спору;

12) окрема ухвала;

13) штраф;

14) заходи адміністративної (ст. 185-3 КУпАП) та кримінальної (ст. 382 КК України) відповідальності;

15) дисциплінарна відповідальність адвоката та втрата статусу представника для представника – не адвоката;

16) скасування судового рішення у випадку, коли до участі у справі не були залучені всі заінтересовані особи; 16) негативні наслідки, що наступають для особи, яка не виконала свої процесуальні обов'язки, тощо» [15, с. 7–9].

Ми вважаємо, що закріплення у ЦПК України необхідності сторін сумлінно користуватися процесуальними правами і імперативної вимоги про недопустимість їх зловживання є недостатніми для мінімізації та викорінення цього негативного явища. Це зокрема підтверджується проаналізованою нами судовою практикою, у якій відображені чисельні факти зловживання учасниками цивільного судочинства своїми процесуальними правами. Так, враховуючи це, констатуємо, що наразі дієві засоби зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві відсутні. Вважаємо, причинами цього є:

- не закріплення на законодавчому рівні визначення поняття «зловживання цивільно-процесуальним правом»;
- відсутність чіткого переліку ознак, які б давали змогу відносити ті, чи інші дії до зловживання процесуальними правами;
- необхідність розширення та конкретизації закріпленого у ст. 44 ЦПК України переліку зловживань процесуальними правами з урахуванням національної судової практики та практики ЄСПЛ;
- ігнорування судами нижчих інстанцій правових висновків ВС щодо практики зловживання процесуальними правами.

Доцільним на мою думку необхідно додати в Цивільний процесуальний кодекс України окрему статтю, яка б регулювала підстави та процедуру застосування цивільної процесуальної відповідальності у випадках зловживання процесуальними правами. У цій статті слід визначити, що забороняється користуватися цивільними процесуальними правами з метою завдати шкоду іншій особі, порушувати закон з незаконною метою, штучно затягувати процес, а також будь-яке інше

усвідомлене недоречне використання цивільних процесуальних прав (зловживання цивільним процесуальним правом).

Щодо осіб, які беруть участь у судовому процесі і вчиняють зловживання своїми процесуальними правами або не дотримуються своїх процесуальних обов'язків, і якщо це призводить до зриву судового засідання або затягування судового процесу, що заважає правильному і своєчасному розгляду і вирішенню справи, суд може накласти на них обов'язок компенсувати іншій стороні, чії права та законні інтереси були порушені, шкоду, зокрема, за втрачений час, незалежно від результатів розгляду справи. Розмір такої компенсації повинен визначатися судом у розумних межах з урахуванням конкретних обставин.

Враховуючи це, вважаємо, доцільним було б закріплення у ЦПК України механізму притягнення до цивільно – правової відповідальності саме за недотримання обов'язку добросовісно здійснювати свої цивільні процесуальні права, визначивши які дії кваліфікуються як зловживання та чіткий механізм притягнення до цієї відповідальності.

Висновок. Отже, дослідивши питання зловживання процесуальними правами у цивільному судочинстві та проаналізувавши заходи запобігання цього явища можемо сказати, що загалом, процесуальне законодавство містить певні механізми забезпечення дотримання сторонами судового процесу своїх процесуальних обов'язків. Однак, воно є не достатньо деталізованим та чітким, і як свідчить практика, не завжди є ефективним. Вважаємо, що потребуються внесення змін до ЦПК України щодо посилення відповідальності за зловживання процесуальними правами та конкретизації дій, за які вона настає. Крім того, вважаємо, що важливу роль відіграє судова практика у питаннях віднесення тих чи інших дій учасників процесу до зловживання, і тому, судам потрібно розробити прозорі та чіткі критерії, щоб відрізнити дії, спрямовані на справжній захист прав клієнтів, від дій, які використовуються для маніпулювання

судовою системою, затягування судових розглядів тощо. При цьому, головну роль тут відіграє Верховний Суд. Маємо надію, що заходи запобігання зловживання процесуальними правами у найближчому майбутньому стануть ефективними та викоринять це явище.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4348> (дата звернення: 23.10.2023).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950: Ратифіковано Законом України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 23.10.2023).
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6039> (дата звернення: 23.10.2023).
4. Ухвала Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 06 вересня 2018 року у справі № 552/2378/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76350143> (дата звернення: 23.10.2023).
5. Окрема думка судді Сімоненко Валентини Миколаївни щодо постанови Верховного Суду від 2 жовтня 2019 року у справі № 750/3021/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85009069> (дата звернення: 23.10.2023).
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 07 листопада 2019 року у справі № 9901/324/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85775709> (дата звернення: 23.10.2023).

7. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 13 листопада 2020 року у справі № 530/1740/16-ц. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92870148> (дата звернення: 23.10.2023).
8. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 04 березня 2020 року у справі № 712/13890/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88016575> (дата звернення: 23.10.2023).
9. Свірін О. Теоретичні аспекти реалізації принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами у господарському та цивільному судочинстві. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 3 (55). С. 50–63.
10. Верченко А., Резникова М. Зловживання процесуальними правами в цивільному процесі: виявлення та шляхи протидії. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. 2020. С. 55-57.
11. Паскар А.Л. Роль суду в попередженні зловживань процесуальними правами учасниками цивільного процесу. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць*. Київ, 2021. № 2 (50). С. 155-159.
12. Полянський Т. Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3. С. 31–38.
13. Бичкова С. С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: моногр. Київ: Атіка, 2011. 420 с.
14. Петренко В. С. Зловживання процесуальними правами в цивільному судочинстві. *Молодий вчений*. 2016. № 6. С. 265–268.

15. Луспеник Д. Засоби запобігання зловживанням процесуальними правами у цивільному судочинстві: онлайн практикум (12 березня 2021 року м. Київ). *Верховний Суд*. Київ, 2021. 24 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Luspenyk_2021_03_15.pdf (дата звернення: 23.10.2023).